

PIAC

**46th Annual Meeting of the
Permanent International Altaistic Conference
22th June - 27th June, 2003.
Ankara, Hotel Dedeman Büyük Anadolu**

**46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı
22-27 Haziran 2003
Dedeman Büyük Anadolu Oteli, Ankara**

PROGRAM

TÜRK DİL KURUMU

**AK MÖÖR DESTANI'NIN
AİLE KURUMUNA BAKIŞI**

Çalışmamızın “II. Bölüm”ünde, “Konusu” kısmında da belirttiğimiz üzere Ak Möör Destanı, Bolot ile Möör’ün ölümsüz sevgilerini, bazı varyantlarda da trajik sonlarını anlatan ve XIX. yüzyılda Rusların Türkistan’ı ele geçirmek için sürdürdükleri mücadeleler (Hayıt, ss: 63-134; Saray, ss: 215-308) sırasında meydana gelmiş bir aşk hikâyesidir. Olayın kahramanları ise, güzeller güzeli Möör ile halasının oğlu Bolot ve 1862 yılında Kırgızların, Rusya’nın tabiyetine geçmesi üzerine düzenlenen siyasî taksimata göre Tıñay kabilesinin “manap”ı olan Cantay (Abramzon, s: 315)dır. Möör’ün gönlü Bolot’ta olduğu için de Cantay’la yaptığı -bir yerde zoraki- evlilik süresince pek çok problem yaşanır. Bu problemlerin, o dönemdeki siyasî sebepler yüzünden biraz da mecburî olarak gerçekleştirilen “evlenme”, yani “aile” kurumu ile ilgili olacağı da tahmin edilebilecektir.

Hemen belirtmeliyiz ki Möör ile Cantay’ın gerek düğünleri, gerekse evlilikleri süresinde ortaya çıkan problemlerin, aksaklıkların hepsi de destanda tenkit edilerek verilmiştir. Anlatının hemen her bölümünde karşılaştığımız bu tenkitleri, destanın yaygın olduğu coğrafyada yaşayanların o konuya bakış açılarını kendi değer yargılarıyla birleştirerek şekillendirdiği ise, ortadadır. Yedi varyantın dört farklı şekilde sona ermesi, bir anlamda bu aşk hikâyesinin efsaneleşmesi de bunu açıkça göstermektedir.

Ak Möör Destanı’nın “aile kurumu”na bakış açılarının “evlenme”nin çeşitli aşamalarında, o aşamalarla ilgili kimseler tarafından verilmesi ise, bu yaklaşımın başarılı diğer bir yönüdür. Nitekim Akiyev, Eşmambetov ve Baatırbek varyantlarında “Möör’le Bolot’un vedalaşmalarını kendisine haber veren Cantay’ın yiğitleri”; hemen bütün varyantlarda “dedesi yaşındaki bir adamla bir genç kızın evlenmesinin uygunsuz olup yakışık almayacağını ifade eden Bolot ve Möör”; yine Akiyev varyantında “kocasının ölümüne gereği gibi ağlayıp yas tutmayan bir kadının hoş karşılanmayacağını söyleyen köyün

tecrübeli kadınları”, destanda bu fonksiyonları yüklenmiş olarak karşımıza çıkarlar.

Kırgızların Ak Möör Destanı’na, daha doğrusu destanın teşekkülü, yaşaması ve anlatımı sırasında ortaya koydukları “aile kurumu”na yönelik tutumlarına baktığımızda ise bu konudaki tenkitlerin düğünün ve evliliğin bütün aşamalarında karşımıza çıktığını görmekteyiz. Söz konusu hususları ise şu şekilde sıralamamız mümkündür.

A. EYLENECEK KİŞİLERİN YAŞLARI:

Türk Destanlarının dikkate değer yanlarından birisi de destan kahramanlarının yaşlarıdır. Herhangi bir görev üstlendiğinde, evlenmek istediğinde, yiğitlik gösterdiğinde yaşlarının, içinde buldukları duruma uygunluğu söz konusu değildir. Çünkü epik geleneğe göre destan kahramanı boyu tehdit eden bir canavarı öldürmek (Ergin, ss: 81-83), dünyaya hakim olmak (Naskali, ss: 18-19) gibi büyük işler başarmak zorundadır. Evlenme söz konusu olduğunda ise iki gencin yaşlarının denk olması gerekir. Halk hikâyelerimizde de karşımıza çıkan bu durum (Boratav I, s: 65)a göre Kurmanbek Bakbur Han’ın kızı güzel Kanışay’a talip olduğunda (Kurmanbek, ss: 55-77); Kococaş ise evlenme çağına gelen Zulayka’nın kendisini görmesi için bulunduğu yerin önünden geçtiğinde (Köse XI, ss: 197-221) gencecik delikanlıdırlar.

Ak Möör Destanı’nda ise böyle bir şey söz konusu olmamasına rağmen “evlenecek kişilerin yaşlarının denk olması gerektiği” Möör ve sevgilisi Bolot ile Sarıkız’ın ağzından verilmektedir. “Ailenin sağlam temeller üzerine kurulması gerektiğini, bu bakımdan çiftlerin yaşlarının denk olmasını” ifade eden bu durum ise, Türkiye Türklerinde yaşayan “davul bile dengi dengine” atasözünü hatırlatmaktadır. Nitekim, onaltı-onyedi yaşlarındaki güzel Möör, dedesi yaşındaki kocamış Cantay ile evlenmesini isteyen Karabek’e cevabını, Akiyev varyantında:

Men dağı adam balası,
Ubalıma karañar
Sırı ketken bir çaldan,
Sızdaarımıdı sanañar.
Kantip baram Cantayga
Çoñ atama barabar.
Çalga berem debeñer,
Karı Cantay çal menen,
Kantip ötöt ömürüm?

...

Cantaydı koyup caška ber,
Camanbı söökkö başka ber. (metin, s: 425)

...

Tamçanıp çalda cürgönçö,
Tartkanı cakşı kara cer (metin, s: 426). Kудaybergenov-Bököçev varyantında ise, Cantay'ın kendisiyle konuşmaya gönderdiği yiğidine söylediği:

Cantake,
Kırgızdan aşkan sen eleñ,
Kız Möörkan men elem.
Alamın desem özüñ bil,
Kızdarıñ menen teñ elem.

Cantake,
Kalkıñdan aşkan sen eleñ,
Kara köz Möör men elem.
Alamın desem özüñ bil,
Nebereñ menen teñ elem (metin, s: 564) sözleriyle verir.

Bolot'un biricik Möör'ünün yaşlı Cantay ile evlenmesine olan tepkisi ise, Kocekov varyantında Möör'e hitaben söylediği:

Ak Möör!

Irğaarın menen cerge kir!

Koy keçirdiñ sal menen,

Soodager cüröt mal menen.

Orduña kantip taştadıñ,

Kantip eerçip barasıñ,

Toksongo çıkkın çal menen?

Cılkı aydadım sal menen,

Kerbender cüröt mal menen.

Keyitip taştap kettinbi,

Bir seksenge çıkkın mal menen? (metin, s: 61) şeklinde olur.

Baatırbek varyantında ise bu konu Sarıkız'ın, Möör'e Cantay'ı anlattığı:

Caş eken desem süyünbö,

Narkı atam desem kalp bolor,

Berki atañça bar eken,

Cetimişke kök şil çal eken (metin, s: 539) şeklindeki mısralarda dile getirilmektedir.

B. EMEÑGERLİK ÂDETİ:

Bilindiği üzere "Emeñgerlik", kocası ölen bir kadının kayınbiraderiyle evlenmesi demektir (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Nerin Köse, "Kazakların Gelenek-Görenekleri ile İnanç ve Pratikleri", 2001. Ankara: Millî Folklor Yayınları: 14 Folklor Dizisi: 4, ss: 24-25). Sosyologların "tercihli evlilikler" grubuna dahil ettikleri (Sayın, ss: 82-83) ve Türklerin Anayurtlarından Ana-

dolu'ya getirmiş oldukları bu âdetin uygulanmasında mantikî pek çok sebep bulunduğu, ortadadır (Köse IV, ss: 81-87). Yaşanan hayat tarzının ihtiyaçlarına yönelik bir ifade şekli olan “destan” türü başta olmak üzere Türk Dünyası'nın bütün anlatı türlerinde karşımıza çıkan; Anadolu sahasında ise “Sürmeli Bey” (Köse I, ss: 58-59), “Necip ile Telli” (Köse II, ss: 124-125), “Böyle Bağlar” (Köse III, s: 13) hikâyelerinin karakteristiğini ortaya koyan bu âdet, Ak Möör Destanı'nda da söz konusu edilmektedir. Nitekim Akiyev varyantında Cantay Han ölüp de Möör dul kalınca Cantay'ın kardeşi Bayake, Karboz'u “kendisiyle evlenmek istediğini anlatmak üzere” Möör'e yollar.

Altı künü çıdabay
Araçı saldı Bayake,
Ak Möördü alam dep,
Altı atabız bir tuugan
Arstan Cantay agam dep. (metin, s: 490)

...

Allanın salgan işine
Acıraşpas erki cok.
Amal barbı könüüçü,
Ölgündön muraz káluuçı.
Tirüünün kimder ekenin,
Kalganı bağıp aluuçu (metin, s: 491)

Cesirin almak tirüüçü,
İlgerkiden kalıptır.
Bayı ölgön katındı,

Baygambarlar alıptır (metin, s: 494) satırlarında da görüldüğü gibi Karboz'dan “Bayake ile evlenmesinin şart olduğunu” duyan Ak Möör ona:

“Bul emne korduk” dep,

...

Erge tiyem dedimbi,

...

Ölömün erge tiybeymin.

...

Erge tiygin deseñer,

Tike muunup ölömün.

Tirüälügü kurusun (metin, s: 495)

...

Bayakege tiybeymin,

Tört katındın üstündö,

Töbölöşüp cürböymün (metin, s: 496) diye cevap verince Karboz:

Cakşılıkça til algın, (metin, s: 496)

Caman sözgö baspagın.

...

Cetişet senin baştagıñ

...

Acıdaarday Bayake,

Al sen üçün Ak Möör,

Acal emey kim deysiñ?

...

Kılgısı kelse bulardın,

Kılıçınan kan tamat.

Kırgız turgay alıskı,

Kıtaydın eli caltanat (metin, s: 497) şeklinde “Bayake’yle evlenmesi, yoksa kötü şeyler olacağı” yolunda Möör’ü uyarır. Möör’ün buna son cevabı ise:

Bayakeñe barbaymın.

Barar elem Cantaydın,

Cakınının uuluna (metin, s: 499) olur. Bunu duyan Bayake beş kişiyle Möör'ün evine girer ve yanındakilere ellerini tutturarak hançerini genç kadının kalbine saplar. Güzel Möör hayatının baharında, henüz yirmiyedi yaşındayken ölür.

Görüldüğü üzere “emeñgerlik” âdetine uymayan Möör halk tarafından Karboz'un sözleriyle kınanmış; akrabası tarafından Bayake'nin elleriyle de öldürülerek cezalandırılmıştır.

Sarıkunan varyantında Cantay'ın oğlu Şabdan'ın Möör ile yeni eşi Bolot'u öldürtmesinde de benzer bir konuya dikkat çekildiğini görmekteyiz. Nitekim Cantay görevle gittiği yerden döndükten sonra “Möör'le ikisinin geçimlerini görmek için” ikinci defa gelen Bolot'un, eşinin halasının oğlu olduğunu ve:

Alayga çaptıñ külüktü,

Argımak atıñ koştottuñ. (metin, s: 592)

Ak Möörümdön ayrılıp,

Azaptuu Cantay bozdottuñ.

...

Tolmoçuman ayrılıp,

Tozoktuu Cantay bozdottuñ (metin, s: 593) sözlerinden onu halâ sevdiğini anlayınca “Cantay alıp ketip, arkasınan Bolot kuup kelip nazıy ulaktay koşup kayta senin alıp ketişiñ bolbos. Möör sen da ugup koy, Bolot sen da ugup koy. Men ölgöndön kiyin kelip Möör'üñdü alıp ket. ... Katın albasañ Möördü kütüp turguñ” (metin, s: 595) der. Cantay'ın ölümü üzerine de Bolot, onun yedisini yapar ve Möör'ü, Cantay'dan olan küçük oğlu Kalık'un yanısıra diğer üvey oğulları İriskul ile İymankul'u da alarak memleketine getirir; sevgiliyle evlenir.

Ancak bu durum Şabdan'ın hoşuna gitmez. Herkesin diline düşen bu aşk hikâyesini anlatan türkü onun ağına gider ve bu durumu, bir namus meselesi yapar. Destanda “menin atamdın kandığın tebeletip karıganda ırğa koşturdu. Bu cüzükaranın eptep bir aylasın tabış kerek” (metin, s: 596) satırlarıyla verilen bu düşüncesini uygulamakta gecikmeyen Şabdan Möör'e “babasıyla onun düğünlerindeki ökül atasının çocuklarının kendisini çağırdıkları” yolunda bir haber yollar ve Bolot'la Möör'ü Kök Oyrok'ta pusuya düşürüp ardıç ağacıyla yakarak öldürtür.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere açıkça belirtilmese de Möör'ün Cantay'ın yakınlarından biriyle değil de Bolot'la evlenmesi yani töreyi çiğnemesi de onu öfkelenmiştir. Büyük bir ihtimalle Möör geleneğe uysa idi, onların aşklarını anlatan bu türkü o kadar canlı kalmayacak veya söylense de Şabdan o kadar rahatsız olmayacaktı.

C. YAS:

Bilindiği üzere “yas” öbür adıyla “yuğ”, Türklerin eski hayatlarında önemli bir yer işgal eden üç büyük dinî törenden biridir. İlk defa VI. yüzyılda Türgiş Kagan'ın babası için düzenlediği matem töreni olarak gördüğümüz, daha sonra Orhun Kitabeleri'nde de Bilge Kagan'ın kardeşi Kültigin için yapıldığını bildiğimiz “yuğ”ların en renkli tarafları ise ölenin hatırasına yapılan at yarışları, güreşler, kurban kesme, aş vb. eğlenceler, ritüellerdir. Hunlarda, Selçuklularda, Osmanlılarda, Moğollarda da olduğu ve bugün göçebe Türkmenlerle Kazak ve Kırgız Türkleri'nde de yaşadığı bilinen bu âdet Türk destanlarında da karşımıza çıkmakta; ölenin yakınlarının yüzlerini geçmişte bıçakla, sonraları ise tırnaklarıyla çizip kanattıkları, ağıt söyleyip ağladıkları (Köprülü, ss: 87-102; Radlov, s: 537) bu yas âdetine Ak Möör Destanı'nda da rastlamaktayız. Nitekim daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere Ak Möör'ün kocası Cantay, evlendiğinde yetmişini çoktan aşmıştır. Üç kadının üstüne aldığı Möör, onu

biraz gençleştirir gibi olursa da aradan geçen dokuz yıl Cantay'ı iyice kocadır ve ölüm ensesine biniverir. Akiyev varyantında:

Başkaga bir ooz söz aytpay,
Alganim suluu Möörüm dep, (metin, s: 484)

...

Karşı kelip karmadı,
Karılık menen ölüm dep.

...

Kereezin ayta baştadı,

Ketip barat alım dep (metin, s: 485) şeklinde verilen bu durum, Möör'ü üzmez; aksine sevindirir. Çünkü akli ve kalbi, halâ Bolot'tadır:

Kaygıluu Möördün tilegi,

Uşul çal ölüp ketse dep (metin, s: 485) mısralarında da açıkça görülen bu durumdan dolayı Möör ağlamış gibi yapar. Bunun üzerine etrafındaki kadınlar ona:

Eki betiñ algın dep,
Beş tırmaktı salgın dep

...

Arstandan arstan tuulgan,

Arbagınan koşkun dep.

Akim bolup el bilgen,

Baldarınan koşkun dep.

...

“Erke katın Ak Möör” dep

Elge ugulgan çatagiñ.

Eriñ ölsö tırmanbay

Bul emne çatagıñ.

...

Padışan öldü beybak dep (metin, s: 486)

Başına kara salıştı,

Kanıñ öldü tırmañ dep

Karaçabay cabıştı

Kantip koşpoy koyot dep (metin, s: 487) diyerek “tırnaklarıyla yanaklarına yırtmasını, çocuklarıyla birlikte ağıt söylemesini, zaten şımarık gelin olarak adının çıktığını” belirtirler ve başına karalar örterler.

Dikkat edilecek olursa, Kırgız halkının “yakını ölen kimselerin yas tutması gerektiği” yolundaki gelenekleri ve değer yargıları bu destanda “yanındaki kadınlar tarafından Möör’e yönelik bir uyarı” olarak karşımıza çıkmıştır.

D. EVLENECEK KIZA FİKRİNİN SORULMASI:

Bilindiği üzere eski Türk ailesinde bir kadın küfvü (dengi) olmayanla evlenemezdi; küfvü olan biri istediği zaman ise, evlenmezlik edemezdi. İlk defa Cengiz Han’ın Ulu Yasa’ya koydurduğu bu kanun, aile hukukuna ait kurallardan bir tanesi idi (Gökalp II, s: 295). Bundan ötürü herhangi bir kıza dünür gelindiğinde bu teklif ailenin büyükleri, kız tarafının ak sakalları, boyun veya kabilenin ileri gelenleri tarafından tartışılır; oğlan tarafına, çeşitli hususlar görüşüldükten sonra cevap verilirdi. XIX. yüzyılın başında Kurmancan Datka’nın iki evliliği de, bu şekilde gerçekleştirilmişti (Urustanbekov-Çoroyev, ss: 91-92).

Türk destanlarına bakıldığında ise evlenme teklifinin kıza sorulması, söz konusu değildir. Çünkü epik türlerin kahramanları, ideal tiplerdir. Gerek fizik yapıları ve yenilmezlikleri, gerek at binip kılıç kullanmaktaki ustalıkları,

gerekse vatan ve millet konusundaki düşünceleri ile aile hayatındaki rolleri ve kimlikleri, bunun en açık göstergesidir. Bu sebepten dünür gelen tarafa bu konudaki cevabı da, kızın ana-babası vereceklerdir. Zaten evlenecek kişinin talebi de, dünür gidilecek kızı belirlemiş olacaktır.

Ak Möör Destanı'nın teşekkül döneminin XIX. yüzyılın ortaları olması kadar Möör'e talip olan kişinin yaşlı ve zaman zaman Ruslar'ın belirledikleri alanlarda görev almasının da etkili olduğunu düşündüğümüz "bir genç kıza fikrinin sorulması" da, bu tür tenkit unsurlarından biridir. Nitekim Akiyev varyantında dedesi Keldibek, Karatay'ın yollayarak "Cantay'la evlenmeyi kabul edip etmeyeceğini öğrenmesini, bu arada da onu yola getirmesini, yoksa çevreye rezil olacağını" söyler. Torununa fikrini sormakla beraber kendisine bağlı kabileleri de düşünmesi, bu işi "Möör'ün huyunu-suyunu, Bolot'a olan sevgisini" bildiğinden Cantay'a vereceği cevabı geciktirerek genç kızı razı etmek olduğu da, anlaşılmaktadır. Kısacası "geleneksel" ile "modern" in karşı karşıya kaldığı bu durum destanda:

Karatay, Möörgö keñeş sal,

Er Cantaydın cagınan.

Eki kişi koşup al,

...

Özüñ salgın cönünö.

...

Sıpayı sılık kep menen,

Akıldaşkın Möörümö (metin, s: 419)

...

Bekerge beret debesin,

Alabız dalay mal dedi. (metin, s: 424)

...

Köpçülökkö ik keldi,

...

Kuşçu, Saruu, Muñduz'a,

Arkı çeti Alaydan,

Adigine, Muñkuş'a (metin, s: 423) olarak verilmekte; bir anlamda da kıza aba altından sopa gösterilmektedir.

Möör'ün "Bolot'a âşık olduğunu, ihtiyar biri ile evlenmektense ölmeyi tercih edeceğini belirtmesi üzerine de Karatay:

Atasının töründö,

Er tandagan oñobu?

Elge, curtka ee berbey,

Erke kız, sendey bolobu?

Er tandabay kız ketken,

Eldin erki boluuçu.

...

Kız keziñde er tandap,

Ayçürökkö teñelbe

...

Keremettüü Keldibek,

Al senin atañ debey kim deysiñ? (metin, s: 426) diye azarlayarak "kızların koca seçmesinin Ayçürök hariç görülmediğini, dedesi Keldibek'in saygınlığının kalmayacağını" söyler ve Cantay'ın acımasızlığını, hayır derse neler olacağını da:

Az ayıl Sayak törkünüñ

Emne bolot argabız.

Cayıttan alar cılkıñdı,
Catkırbay alar tınçıñdı.
Catından alar Sarbagış

Töoñ menen uyuñdu (metin, s: 429) şeklinde hatırlatır.

Eşmambetov varyantında ise, biraz daha farklı bir durum söz konusudur. Nitekim yetmişine yaklaşmış Cantay'ın "Möör'le evlenmek istediğini" belirttiği Keldibek bu teklife "ortobuzda öskön calgız erke kızımız ele. Camanga barasıñbı, caqşıga barasıñbı dep ıktıyardı özünö berdik ele" (metin, s: 510) diyerek" torununun da fikrinin alınması gerektiği, son sözü Möör'ün söyleyeceği" cevabını verir. Ancak Keldibek torununu çok iyi tanımaktadır. Bu yüzden onun olumsuz cevap vermesi ihtimalini göz önüne alarak "her iki tarafın yiğitlerinin olacağı bir ortamda Möör'ün cevabının alınması gerektiğini" belirtir. Destanda "Kayır baatır emi bolboptur. Men da cigit bereyin, sen da cigit bergin. Menin cigitterim kız menen süylöşsün. Senin cigitteriñ sırtınan barıp tıñşap tursun" ... "Kokus kız makul bolboy koyso buzup koyduñ deersiñ" (metin, s: 510) satırlarıyla verilen bu durum Akiyev varyantındaki de olduğu gibi gerçek hayata uygunluğuyla dikkati çekmektedir. Bir başka ifadeyle Keldibek hem torununun fikrini almayı, hem de onun olumsuz bir cevap da verebileceğini de hesaba katarak "kızı almayı kafasına koymuş olan Cantay'la arasının bozulmamasını da garantilemeyi" düşünmektedir.

E. "KALIN"IN MİKTARININ GELİN ADAYINA KESTİRİLMESİ:

Bilindiği üzere Türklerin eski hayatlarında "kalın" veya "kalın mal", babasının oğluna ayırdığı bir "evlenme payı"; kızın ailesine verilen bir "aile malı" idi. Genellikle taksitle ödenen, ancak kız kaçırımlarda peşin verilmesi gereken "kalın", asla bir kız satışı olmamıştı. "Kalın"ın asıl amacı kızını vererek bir iş gücünden mahrum olan aileye bir destek olmanın yanısıra boşanmayı da

engellemekti. Özellikle hayvancılıkla, daha sonra da ziraatla uğraşan Türkler için bu durum, son derece önem taşımaktaydı. Günümüzde Orta Asya Türk Boyları'nda halâ yaşayan "kalın"ın miktarı, gençler anlaşmış olsalar bile aracılardan, aksakallıların tanıklığında tespit edilmekteydi (Ögel, ss: 254-269). Bugün Anadolu'da dejenere olmuş şekilde, "başlık" adıyla varlığını sürdürmeye çalışmakta olup, Türk destanlarında da eski uygulamaya benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Ak Möör Destanı'nda ise kalın, gerek eski Türk hayatındaki uygulamadan, gerekse diğer Türk destanlarından oldukça farklı bir özellik göstermektedir. Sadece Baatırbek ve Kudaybergenov-Bököçev varyantlarında gördüğümüz üzere önceden görmediği ancak, güzelliğini duyup geldiği Möör'ü Çağır kabilesinin ileri gelenlerinden isteyip de olumlu cevap alınca Cantay onlardan "kalının miktarını tespit etmelerini" ister. Baatırbek varyantında Cantay'ın bu teklifi karşısında "aksakal"lar "cakşı adamdın aldında köp aytıp koyobuzbu, az aytıp koyobuzbu" (metin, s: 514) diyerek cevap vermezler. Onların sustuğunu gören Cantay ise aynı teklifi, bu sefer "kız da bolso kıyla akılı bar. Möördün özünö kestirgile" (metin, s: 542) şeklinde değiştirir ve "kalın mal"ın miktarını, gelin adayının kendisine tespit ettirmeyi teklif eder. Bunun üzerine Möör:

Alamın dese Cantayıñ,
Altımış corgo cabdıktap,
Altımış atan zar artıp,
Altı miñçe cılkı aydap,
Kulduguma bir kelsin
Anan kiyin Cantayıñ,
Cetimiş corgo cabdaktap,
Cetimiş atan zar artıp,

Ceti miñçe cılkı aydap, (metin, s: 542)

Üy canına bir kelsin.

Eşigime cumşaymın,

Balaluu çoor küñ bersin (metin, s: 543) diyerek, “kalın”ı keser.

Kudaybergenov-Bököçev varyantında da benzer bir durumla karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Nitekim Cantay Han ırmağta suya girerken gördüğü güzel Möör'e âşık olup memleketine gelerek onu ister ve köyün ileri gelenlerinden olumlu cevabı duyunca “Möördü kız da bolso akılı artık dep uguuçtu elem. Möördün kalın malın özünö kestireli” (metin, s: 565) der. Möör'se:

Alar bolso Cantay çal,

Berer bolso atakem

Üç cüz cılkı bir aydap

Kızıl kuyruk nar aydap

Kulduguma bir kelsin.

Altımış bee bir aydap,

Ayrı örköçtüü töö aydap,

Alar bolso Cantay çal,

Üy canına bir kelsin. (metin, s: 565)

Altımış cılkı bir aydap,

Ayrı örköçtüü nar aydap,

Alarında bir kelsin (metin, s: 566) satırlarından da anlaşılacağı üzere “üçyüz at, kızıl kuyruklu nar, altmış kısrak, çift hörgüçlü deve, altmış at daha, çift hörgüçlü nar” olarak kalınımı belirler.

Günümüzde bile “kalın”ın dejenere olmuş şekli olarak kabul edilen “başlık”ın halâ kızın ailesi tarafından belirlendiği göz önüne alınacak olursa, hele hele XIX. yüzyılın ortalarında böyle bir durumu ancak “Cantay’ın çok yaşlı olması, Möör’den önce de eşlerinin bulunması ve Möör’ün sevgilisi Bolot’u Cantay uğruna terketmesi” gibi sebeplerden dolayı verilen bir “sus payı” olarak görmek gerekmektedir. Ayrıca bu hususta anlatının yaygın olduğu bölgedeki halkın bu olaya bakış açısının, sevginin bedeli konusundaki değer yargısının da etkisi olduğunu düşünüyoruz.

F. GELİN VE SEVGİLİSİNİN VEDALAŞMALARI:

Ak Möör Destanı’nın en renkli ve en detaylı yerlerinden birisi de Bolot ile Möör’ün vedalaştıkları kısımdır. Kırgız düğünlerinde de karşımıza çıkan ve “kızın uzatılması” yani koca evine gönderilmesi sırasında gördüğümüz “gelinin ailesiyle, yakınlarıyla son defa görüştüğü; kızın helâllik dilediği, ailesinin ve yakınlarının ise ona öğütler verdiği” bu veda töreninden destanda sadece Bolot ile Möör’ünkini görmekteyiz. Bir anlamda “Ak Möör destanının ve bu destanın oluşmasındaki çekirdek olayın bu veda sırasında Bolot’la Möör’ün söylediği türkülerden meydana gelmiş olduğunu” da ifade eden bu duruma göre Akiyev varyantında Bolot Möör’e:

Ak şayı kiydiñ belsenip,

Ak şayının körkünö,

Ak tukaba teñselip

Aralap Sayak elinen.

Armanduu barbı mençelik (metin, s: 480) diye seslenirken Möör, ıstırabını:

Boke, küügümdön cıldız sanarmın,

Men muñduu, köküldüü çaçım taramın

Köñülüm açar özüñ cok.

Boke, künügö beri kararın (metin, s: 454) şeklinde dile getirir.

Eşmambetov varyantında Möör atların başından çağırarak gelin çadırına soktuğu Bolot'u kucaklayıp, ona:

Colborsko gana izin çaldırdıñ.

Coldoşuñ suluu Möördü,

Kuda bol desem bolboston,

Coruday çalga aldırdıñ.

Colooçu ketti tübölük,

Coldoşum Bolot kañgırdıñ (metin, s: 514) diye serzenişte bulunurken

Bolot:

Cılkın menen meni cılas bol deseñçi,

Koş, koş, koş (metin, s: 514) şeklinde kendisini âdeta lânetler.

Yine Eşmambetov varyantında Möör'ünün evlendiğini duyup gelen

Bolot:

Aylanı kanday kılamın,

Asılım Möör aman bol.

Argasızdan çıdadım.

Alıska ketip barasıñ,

Anda da kanbayt kumarım diye çaresizliğini dile getirirken Möör aynı varyantta üzüntüsünü:

Ata enem kıldı armanda,

Kor kıldı meni calganda.

Caş başım, nasıl çıdayın,

Caramsız çalga barganda (metin, s: 516) şeklinde ifade eder.

Kudaybergenov-Bököçev varyantında Bolot, Möör'e:

Keñ-Koldun başı tal menen,
Soodager cüröt mal menen,
Keregim

Möör'ün ketti çal menen (metin, s: 567) diye serzenişte bulunurken Kocekov varyantında ise Möör, Bolot'a:

Aytkanıñ iras Bolotcan,
Toydon tomoktuu cilik et cesem .

Toyutum kanbayt kakbaş çal menen (metin, s: 601) diye “kadere rıza göstermiş bir halde” cevap verir.

Boroñbayev varyantında Bolot, onu daha şimdiden özlediğini:

Kükük tildüü kün cüzdüü,
Kündö körsöm cıldızduu
Kün çırayluu camaldı,

Küyüttüü Cantay çal aldı (metin, s: 622) mısralarıyla anlatırken Kudaybergenov-Bököçev'inde Möör, kavuşmalarının imkânsızlığını:

Sen, Bolot

Ukuruk kıydıñ tal menen

Ubara bolduñ mal menen

Möörüñ uzadı Cantay çal menen (metin, s: 568) diyerek dile getirir.

Bolot'la Möör'ün vedalaşmaları hemen bütün varyantlarda Möör'ün gerdeğe girdiği yerde gerçekleşir; bu sebeple olaya şahit olanlar tarafından da eleştirilir. Meselâ Akiyev varyantında bu yolda ilk tenkit Möör'ün annesi Ayşabübü tarafından gelir. Möör'le sevgilisinin kucaklaşıp ağlaştıklarını gören Ayşabübü yerinden kalkar ve kızını elinden tutup çekerek:

Kız oyununı uşubu.

Caşıttı dalay kişini.

Iylap atıp erteden

Közdün baarı şişidi (metin, s: 455) der ve eğlenceyi dağıtır.

Eşmambetov varyantında benzer bir durum söz konusu ise de tenkiti yapanlar Cantay'ın yiğitleridir. Nitekim iki sevgilinin birbirlerine aşk dolu sözler söylediklerini duyan yiğitler sinirlenirler ve suratlarını asarlar. Onların halini gören Cantay "sinirlenmelerinin sebebini" sorduğunda içlerinden biri "Ey baatır, uşufu koysoñçu. Bul Möördön başka Kırgızda kız tügönüp kalıptırby?" (metin, ss: 519-520) diyerek "böyle bir kızın ona yakışmayacağını" ima eder.

Baatırbek varyantında da Akiyev'inkine yakın bir durumla karşılaşmaktayız; ancak bu görüşmenin uygun olmadığını söyleyen, Möör'ün annesidir. Nitekim Aysabübü "Cantay ugup kalsa eldi çaap ciberebi?" (metin, s: 549) diye düşünür ve kolundan tuttuğu gibi kızını gerdek odasına götürür.

Sarıkunan ve Kudaybergenov-Bököçev varyantlarında görmediğimiz ve Eşmambetov'unkine benzeyen bu husus, Kocekov varyantında da söz konusudur. Nitekim Bolot ile Möör'ün kucak kucak ağlaştıklarını gören yiğitleri bu durumdan rahatsız olarak Cantay'a giderler ve "Cılkıçı menen kuçaktaşıp ıylap atat. Surasak ceyeni eken. Bul kara better uyalsa bolboybu? Uşunday kançıkta emne kılasiñ? Karap turup sizdi kordop atkanda kamçı alıp ursak degen elek" (metin, ss: 612-613) diyerek "bu kadının kendisine lâıyk olmadığını, sopayı hak ettiğini" belirtirler.

Dikkat edilecek olursa gerdeğe girmiş bir gelinin giderayak sevdiği delikanlı ile vedalaşmasına Cantay'ın yiğitleri ve Möör'ün annesi tarafından müdahale edilmesini biz, -Kırgızlarda böyle bir âdetin olmadığına bakarak- "Kırgız halkının bu konudaki değer yargısını, ahlâk anlayışını destana da aksettirmesi" olarak değerlendiriyor; bazı varyantlarda bu konuyla ilgili kısmın

olmayışını da anlatıcının unutmasına veya “anlatıya böyle bir şeyi dahil etmenin bile uygun görülmediğine” bağlamayı uygun buluyoruz.

Bu konuda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Ak M or Destanı'nın toplumun en k uc k parçası olarak görülen “aile” kurumuna, bir başka ifadeyle aile fertlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine, aile birliğinin korunmasına, aile bireylerinin gerek hısım-akrabalarıyla, gerekse toplumun farklı kesimleriyle olan ilişkilerine, gelenek ve göreneklerin uygulanmasına olan bakışı Kırgız halkının söz konusu hususlardaki değer yargılarını -elbette- ahlâk anlayışlarını yansıtılmaktadır. Destanın yedi varyantından birkaçı hariç farklı Őekillerde bitmesi; yanında varyantların çoğunun Bolot'un ağzından verilen anlatmaya uyması da, bunu apaçık göstermektedir.